

Marek Kuryłowicz

Testamentum holographum

W bogatym dorobku profesora Adama Szpunara znajduje się m.in. problematyka testamentu pisemnego (holograficznego)¹. Wydaje się więc uzasadnione umieszczenie w tomie poświęconym Jego pamięci kilku uwag na ten temat. Tym razem chodzi o krótką historię testamentu holograficznego.

W podręcznikach polskiego prawa spadkowego nazwa „testament holograficzny” pojawia się na oznaczenie pisemnej formy testamentu zwykłego². Rzadko można jednak spotkać objaśnienie tej obcej przecież nazwy. Jedynie Józef St. Piątowski zamieszcza krótką uwagę, że określenie pochodzi od greckiego *holos* – cały oraz *grafein* – pisać³. W języku

¹ A. Szpunar, *Forma podpisu na testamencie własnoręcznym*, Rejent 1993, nr 3-4, s. 9-23; tenże, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 9 maja 1995 r. III CZP 56/95*, Rejent 1995, nr 12, s. 80-87.

² Por. ostatnio np. E. Skowrońska-Bocian, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2000, s. 82, gdzie przemienne występuje: „testament holograficzny (własnoręczny)” oraz „testament własnoręczny (holograficzny)”; podobnie już wcześniej J. Gwiązdowski, *Prawo spadkowe*, Warszawa 1968, s. 121.

³ Patrz J. St. Piątowski, *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, wyd. 5 zaktualizował i uzupełnił B. Kordasiewicz, Warszawa 2002, s. 107, chociaż i tu niedokładnie, ponieważ poprawna forma bezokolicznikowa brzmi *grafein* (γράφειν), a nie błędnie wydrukowane *grafien* (z tym samym błędem E. Niezbecka, *Prawo spadkowe w zarysie*, Lublin 2000, s. 69). Nie ma tego objaśnienia w *Systemie prawa cywilnego*, t. IV. *Prawo spadkowe*, red. J. St. Piątowski, Warszawa 1986, s. 192, żadnych objaśnień terminologicznych co do nazwy testamentu holograficznego nie czyni też E. Skowrońska, *Forma testamentu w prawie polskim*, Warszawa 1991, s. 35.

greckim *holografeō/holografein* (ὁλογραφέω; ὁλογραφεῖν) oznacza przede wszystkim „pisać w całości, nie skracając”, „całkiem wypisać”⁴. W konsekwencji *holografos* (ὁλογραφός) to „napisany w całości tą samą ręką, własnoręcznie”⁵. Testament holograficzny w rezultacie to, jak już wiadomo, testament własnoręczny, napisany w całości własną ręką⁶.

Grecki źródłosłów nazwy nie wyjaśnia jednak pochodzenia samego testamentu holograficznego. Ten zaś nie pochodzi, jakby się wydawało, z prawa greckiego. W klasycznej Grecji (IV w. p.n.e.) obowiązywała wprawdzie pisemna forma testamentu, ale przy udziale świadków, którzy mieli potwierdzić fakt i okoliczności sporządzenia testamentu⁷. Określenie testamentu jako holograficzny nie występuje. Termin ten na oznaczenie własnoręcznie sporządzonego pisma można znaleźć w późniejszych tekstach papirologicznych na terenie grecko-rzymskiego Egiptu, ale nie oznacza on nadal określenia tego rodzaju testamentu. Przede wszystkim dlatego, że testament sporządzany był zazwyczaj przez pisarzy pełniących jednocześnie rolę notariuszy⁸. Znajomość pisma, a zatem i sporządzania własnoręcznie testamentów, nie była powszechna, chociaż znana była praktyka spisywania testamentu przez testatora i wręczania go następnie notariuszowi do akceptacji dokumentu. W okresie rzymskim testamenty sporządzane były również w języku łacińskim i przekładane na język grecki. Można zatem przypuszczać, że w potocznym języku własnoręczne sporządzenie testamentu (lub innego dokumentu) nazywane było

⁴ *Słownik grecko-polski* (pod redakcją Zofii Abramowiczówny), t. III, Warszawa 1962, s. 270; *Słownik grecko-polski* (ulożył Zygmunt Węclewski), Warszawa 1905, s. 481.

⁵ *A Greek-English Lexicon* (compiled by Henry G. Liddell and Robert Scott; revised and augmented by Henry Stuart Jones), Oxford 1953, s. 1217: written entirely in the same hand.

⁶ Tak też objaśnia nazwę tego testamentu już z początkiem VII w. n.e. w Isidorus, *Etymologiarum sive Originum libri 5,24,7: unde et nomen accepit, Graeci enim όλον totum, γραφήν litteram dicunt*, a zatem od greckiego *holos* czyli łacińskiego *totum* (całość) i *grafen/littera* (pismo, dokument pisemny); patrz też niżej przypis 15.

⁷ O testamentach w klasycznej Grecji (w Atenach) patrz J. Rominkiewicz, *Adopcja i dziedziczenie w mowach Isajosa*, Wrocław 1995, s. 63-64; R. Taubenschlag, *Rzymskie prawo prywatne na tle praw antycznych*, Warszawa 1955, s. 277.

⁸ Por. R. Taubenschlag, *The Law of Graeco-Roman Egypt in the Light of the Papyri*, Warszawa 1955, s. 190; o notariuszach antycznych M. Kuryłowicz, *Agora-nomos i tabellio. Z historii antycznego notariatu*, Rejent 1992, nr 9, s. 9-18.

holografeō i w tym sensie greckie określenie występuje w papirusach i w glosach z VI wieku n.e.⁹ Nie można mówić jednak jeszcze o testamentie holograficznym jako formie rozrządzenia ostatniej woli.

Nazwę testamentu holograficznego zawiera natomiast ustawa cesarzy rzymskich Teodozjusza II (408-450 r. n.e.) i Walentyniana III (425-455 r. n.e.), ogłoszona dla zachodniej części cesarstwa, w której pojawia się po raz pierwszy, zapożyczone najwidoczniej z greckiego, łacińskie określenie testamentu, sporządzonego własnoręcznym pismem – *per holografam scripturam*¹⁰.

W ustawie tej (*Novella Valentiniani 21,2* z 26 grudnia 446 r. n.e.)¹¹ cesarz przyjmuje za punkt wyjścia przekazany mu do opinii przypadek, gdy kobieta sporządziła testament własnoręcznym pismem (właśnie *per holografam scripturam*), ale bez wymaganej prawem obecności siedmiu świadków. O fakcie tym i treści testamentu powiadomiła swego obecnego przy spisywaniu testamentu bratanka, zajmującego stanowisko cesarskiego pisarza. Ustanowiona spadkobierczyni odmówiła jednak przyjęcia spadku do czasu potwierdzenia przez cesarza ważności tak sporządzonego testamentu.

Cesarz rozważył okoliczności sprawy, a zwłaszcza fakt, że często osoba umierająca lub znajdująca się w bezpośrednim zagrożeniu dla życia, nie dysponuje wymaganą liczbą świadków do sporządzenia testamentu. W rezultacie uznał, że możliwe było w takiej sytuacji sporządzenie testamentu bez świadków oraz że ustanowiona w takim testamentie spadkobierczyni może legalnie objąć spadek. W dalszej części postanowił już powszechnie, że odtąd każdy ma prawo do wyrażenia swojej ostatniej woli przez sporządzenie własnoręcznie spisanego testamentu (...*mansura*

⁹ Por. *A Greek-English Lexicon*, s. 1217, który odwołuje się do papirusów *PSI 3,223,6* oraz *PGrenf. 2,89,6* (obydwa z VI w. n.e.); ponadto do *Corpus Glossariorum Latinorum* przy określeniu *ὄλογραφία* jako testamentu (*will written entirely in the handwriting of the testator*).

¹⁰ Por. M. K a s e r, *Das römische Privatrecht*, Bd. 2, München 1975, s. 481; W. L i e w s k i, *Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego*, Kraków 1998, s. 258.

¹¹ *Novellae posttheodosianae* były to rozporządzenia (ustawy) cesarskie, wydane w cesarstwie zachodniorzymskim już po Kodeksie Teodozjańskim (438 r. n.e.), m.in. przez cesarza Walentyniana III (425-455 r. n.e.), także w imieniu cesarza wschodniorzymskiego (tu: Teodozjusz II).

iugiter lege decernimus, ut quisquis per holografam scripturam supremum maluerit ordinare iudicium habet liberam facultatem). W ten sposób otworzył Walentynian III szeroko ustawową drogę do sporządzania testamentów przez własnoręczne spisanie ostatniej woli bez konieczności wzywania świadków (*...si holografa manu testamenta condentur, testes necessarios non putamus*). Tak spisany testament uzyskiwał pełną moc prawną i był w pełni skuteczny. Ustanowiony w nim spadkobierca mógł nabyć spadek po udowodnieniu autentyczności dokumentu, bez potrzeby odwoływania się do świadków, o ile zachowane zostały poza tym wszystkie inne ustawowe wymagania co do treści testamentu¹².

W uzasadnieniu powtórzył ustawodawca, że często zdarzają się sytuacje, iż osoba zamierzająca sporządzić testament nie dysponuje odpowiednią liczbą świadków, jak to się dzieje np. w drodze (*itinerum necessitas*), w odosobnionej posiadłości, w której właśnie przebywa (*solitudo villarum*) albo podczas podróży statkiem (*navigatio*) w otoczeniu tylko niewolników. Dodaje też, że nawet w takich sytuacjach nikt nie powinien być zmuszany do pozostawienia swojego majątku dziedzicom beztestamentowym (ustawowym), jeżeli jego wolą jest uregulowanie sukcesji w drodze testamentu. Może zatem wówczas spisać testament własnoręcznie, bez świadków.

Jeżeli jednak testator wolał skorzystać ze świadków, wówczas musiał sporządzić testament dokładnie według obowiązujących przepisów o testamencie pisemnym z udziałem i podpisami świadków¹³.

Treść ustawy Walentyniana streszcza dołączone *Interpretatio*¹⁴ podkreślające, że każdy ma prawo według własnej woli sporządzić testament własnoręcznie (*propria manu perscribat*), bez świadków i że zachowuje on wówczas pełną moc prawidłowo sporządzonego testamentu (*plenam obtinet firmitatem*).

¹² Por. E.M. Meijers, *Testaments olographes*, [w:] *Etudes d'histoire du droit*, t. I, Leyde 1956, s. 247.

¹³ „...Cum tamen testium praesentiam testator elegerit, legitimum numerum semper oportebit adhiberi”, Nov. Val. 21,2,2; M. Kaser, *op. cit.*, s. 481.

¹⁴ *Interpretationes* sporządzane przez prawników poklasycznych były krótkimi streszczeniami lub komentarzami do ustaw cesarskich; W. Litewski, *Słownik...*, s. 127.

W sumie wydaje się, że właśnie Walentynianowi III należy przyznać zasługę wprowadzenia do obowiązującego prawa formy testamentu holograficznego, nazywanego wówczas *per holografam scripturam*. Taką formę i nazwę testamentu (*per holografam/olografam scripturam*) zachowały *Lex Romana Burgundionum* oraz *Lex Romana Visigothorum*, obydwie z początków VI w. n.e. (patrz niżej). Izydor z Sewilli w swoim dziele o etymologii używa już określenia *testamentum holographum*:

*Isidorus, Etymologiarum sive Originum libri 5,24,7: holographum testamentum est manu auctoris totum conscriptum atque subscriptum*¹⁵.

Objaśnia on, że jest to testament napisany w całości ręką testatora i przez niego podpisany.

Cesarz Justynian nie przejął ustawy Walentyniana III do swojego kodeksu, opublikowanego najpierw w 529 r. n.e. (tzw. *Codex vetus*), a ostatecznie w listopadzie 529 r. jako *Codex repetitae praelectionis*. Oznacza to, że testament holograficzny stracił swoje ustawowe podstawy wraz z wejściem w życie Kodeksu Justyniana, a więc istniał formalnie w prawie rzymskim nie dłużej niż 83-88 lat (pierwotnej treści kodeksu *Vetus* nie znamy, z pewnością nie ma ustawy Walentyniana w drugiej jego edycji).

Według prawa justyniańskiego do sporządzenia testamentu pisemnego niezbędny był udział świadków. Nawiązywał w tym Justynian do wzorców prawa klasycznego, z których zaczerpnął trojaki wymaganie formalne: wymóg obecności świadków z *ius civile*, pieczęcie i liczbę świadków z prawa pretorskiego, podpisy z prawa cesarskiego. Sam określał dlatego taki testament jako *testamentum tripertitum* (potrójny, troisty)¹⁶.

Taki testament mógł spisać sam testator albo inna osoba, której dyktował on tekst swojego rozrządzenia ostatniej woli. Sporządzony dokument, oznaczony wyraźnie jako testament, podpisywał testator w obecności

¹⁵ *Isidorus Hispalensis*, Izydor z Sewilli, ok. 560-636 r., biskup Sewilli od 601 r., doktor Kościoła, autor licznych dzieł teologicznych, historycznych i dydaktycznych; por. J.M. Szymusiak, M. Starowieyski, *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 1971, s. 209-213. Co do przytoczonego fragmentu patrz M. Kaser, *op. cit.*, s. 481 uw. 33, a także wyżej przypis 6.

¹⁶ Por. Instytucje Justyniana 2,10,3; także C. 6,23,21, pr-2; W. Wołodkiewicz, M. Zablocka, *Prawo rzymskie. Instytucje*, Warszawa 2001, s. 173; M. Kaser, *op. cit.*, s. 480.

siedmiu świadków, którzy również składali podpisy i pieczętowali testament. Treść testamentu nie musiała być im znana. Wymagana była ciągłość postępowania. Dla pewności sporządzano zwykle testament w kilku egzemplarzach¹⁷.

Przyczyn powrócenia jednoznacznie w prawie justyniańskim do formy testamentu z udziałem świadków można dopatrywać się już w kontynuacji tradycji rzymskiego prawa klasycznego, w którym zawsze obowiązywała forma testamentu z udziałem i pieczęciami świadków¹⁸. Uzasadnione to było przede wszystkim koniecznością zapewnienia wiarygodności sporządzonego testamentu i zwiększonych gwarancji dowodowych autentyczności dokumentu. Nie dawał takich gwarancji testament holograficzny, który i dzisiaj stwarza najwięcej wątpliwości i problemów¹⁹.

Testament holograficzny, jak widać, nie zaginął jednak całkowicie w dalszych dziejach. Pewnych śladów można dopatrywać się w utrzymanym przez ustawodawstwo justyniańskie szczególnym uregulowaniu sukcesji, określanym jako *testamentum parentum (parentis) inter liberos*²⁰. Polegał on na przysporzeniu na wypadek śmierci, dokonanym wyłącznie przez wstępnego na rzecz zstępnych, z dokładnym oznaczeniem słownie udziałów każdego z takich spadkobierców. Nie dopuszczano początkowo żadnych dodatkowych postanowień. Do sporządzenia takiej dyspozycji pisemnie wystarczał dokument sporządzony własnoręcznie przez testatora i zaopatrzony datą, bez udziału świadków, a więc bez zachowania obowiązującej formy testamentu. Niekiedy miał on zastosowanie przy podziale spadku między zstępnymi, dziedziczącymi ustawowo²¹.

¹⁷ K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Warszawa 1997, s. 470; W. Litewski, *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 1999, s. 306; W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, *op. cit.*, s. 173.

¹⁸ Tak już w testamencie mancypanyjnym prawa cywilnego, a następnie w testamencie według prawa pretorskiego, który zawsze był pisemny z pieczęciami świadków; por. literatura w przypisie poprzednim.

¹⁹ E. Skowrońska-Bocian, *op. cit.*, s. 82; por. również też je, *Komentarz do kodeksu cywilnego*. Księga czwarta. *Spadki*, Warszawa 2002, s. 103 (dokument o zagrożonej autentyczności); ponadto J. St. Piątkowski, *op. cit.*, s. 106-107.

²⁰ Patrz m.in. W. Litewski, *Słownik...*, s. 258; W. Osuchowski, *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa 1971, s. 508; P. Voci, *Diritto ereditario romano*, vol. II, Milano 1963, s. 60.

²¹ Mógł być też sporządzony ustnie przez oświadczenie w obecności dwóch tylko

Pojęcie testamentu holograficznego przeniknęło następnie do germańskich spisów prawa, powstałych dla ludności rzymskiej po upadku cesarstwa zachodniorzymskiego (tzw. *leges Romanae barbarorum*). Odegrały one ważną rolę w kształtowaniu prawa w państwie frankońskim i zachodniej Europie²².

Tak więc testament holograficzny znaleźć można w zbiorze prawa dla ludności rzymskiej w państwie burgundzkim.

*Lex Romana Burgundionum 45,1: Testamenta, si per olographam manum fiant, probata manus veritate, sine testibus integram capiunt firmitatem*²³.

Testament spisany własnoręcznie (*per olographam manum*) uzyskiwał zatem moc i skuteczność bez udziału świadków, a jedynie po wykazaniu prawdziwości faktu, że został on spisany własną ręką testatora (*probata manus veritate*).

Przedstawiona już wyżej ustawa cesarza Walentyniana III, wprowadzająca w 446 r. testament holograficzny (*per holographam scripturam*), przejęta została również do *Lex Romana Visigothorum (Breviarum Alarici)* – zbioru prawa rzymskiego, sporządzonego w 506 r. n.e. w państwie Wizygotów. W dalszym rozwoju stała się ona głównym źródłem prawa (rzymskiego) na zachodzie średniowiecznej Europy. Tą drogą przeniknął zatem również testament holograficzny na zachód Europy i do ustawodawstw nowożytnych²⁴. Dopuszczony jest m. in. w niemieckim kodeksie

świadków. Justynian dopuścił umieszczenie w nim zapisów i wyzwoleń. Później nazywany testamentem rodzicielskim, utrzymał się w prawie francuskim i pruskim; por. M. K a s e r, *op. cit.*, s. 483; J. L u i s, *Prawo spadkowe według zasad i przepisów prawa rzymskiego, prawa dawnego polskiego, jak również praw nowożytnych: austriackiego, francuskiego, Królestwa Polskiego, pruskiego i rosyjskiego, historycznie-porównawczo rozwinięte i wykładem o opłatach spadkowych uzupełnione*, Kraków 1865, s. 136.

²² Por. M. K a s e r, *op. cit.*, s. 481; K. S ó j k a - Z i e l i ń s k a, *Historia prawa*, Warszawa 2003, s. 49-53.

²³ Tekst według *Fontes Iuris Romani Anteiustiniani (FIRA)* t. II, Firenze 1946, s. 748. *Lex Romana Burgundionum*, sporządzona ok. 500 r. n.e., oparta była głównie na Kodeksie Teodozjańskim, Instytucjach Gaiusa i Sentencjach Paulusa. Obowiązywała również w średniowieczu. Por. W. L i t e w s k i, *Słownik...*, s. 158; K. S ó j k a - Z i e l i ń s k a, *op. cit.*, s. 50.

²⁴ Por. m.in. B. B i o n d i, *Successione testamentaria. Donazioni*, Milano 1943, s. 55; E.M. M e i j e r s, *op. cit.*, s. 250-252, zauważa, że testament holograficzny rozwinął się od XV w. we Francji północnej, nie utrzymał się natomiast we Francji południowej. Podobnie w Holandii.

cywilnym (§ 2247 BGB)²⁵ oraz w kodeksie cywilnym francuskim, gdzie została ustawowo usankcjonowana nazwa *testament olographe*²⁶.

²⁵ Także w prawie austriackim; por. E. Skowrońska, *Forma testamentu...*, s. 35-36. Nie znano testamentów własnoręcznych prawo pruskie, albowiem każdy testament musiał być tam złożony do sądu – J. L u i s, *op. cit.*, s. 129-130.

²⁶ Art. 969 (*Un testament pourra être olographe, ou fait par acte public ou dans la forme mystique*) oraz art. 970 (*Le testament olographe ne sera point valable, s'il n'est écrit en entier, daté et signé de la main du testateur: il n'est assujéti à aucune autre forme*) francuskiego Code Civil.